

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧАННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

на правах рукопису

КОРЖУНОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ЧОРНОГО МОРЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ
(МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ)**

**Спеціальність 08.08.03 -
Економіка навколишнього середовища**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

С.В. Коржунівна

Київ - 1996

330.15:504

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00760736 (Т)

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Раді по вивченню продуктивних сил України
Національної Академії наук України

Науковий керівник - член-кореспондент Національної Академії
наук України, доктор економічних наук,
професор Сергій Іванович Дорогунцов

Офіційні опоненти:

1. доктор економічних наук, професор
Степанов Вячеслав Миколайович
2. кандидат географічних наук
Паламарчук Михайло Миколайович

Провідна установа -

Одеський державний економічний університет

Захист відбудеться " 28 " січня 1997 р. о " 14 " год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.78.02 Ради
по вивченню продуктивних сил України НАН України
за адресою: 252032, м.Київ - 32, бульвар Т.Шевченка, 60,
3-й поверх, зал засідань

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Ради по
вивченню продуктивних сил України НАН України.

Автореферат розіслано " 24 " грудня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук

Л. Г. Черник

40-36569

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ.

Актуальність дослідження. В останні роки Чорне море привернуло до себе увагу багатьох країн, в першу чергу, прибережних, міжнародних організацій, державних і політичних діячів, наукових працівників різних галузей знань, широкі кола громадськості. Обумовлюється це тим, що Чорне море являє собою важливу ланку екосистеми планети, відіграє велику роль у життєдіяльності багатьох держав, усього світового співтовариства.

Протягом десятиріч стихійно, неконтрольовано посилювалося техногенне навантаження на Чорне море. Невпинно зростало надходження в морський басейн забруднюючих, в тому числі вкрай небезпечних, речовин з усієї водозбірної площі річок, що впадають в Чорне море. Крім того, до вже звичних забруднень Чорного моря, з 1986 р. додалося радіоактивне забруднення як результат катастрофи на Чорнобильській АЕС.

Внаслідок такої антропогенної діяльності у Чорному морі склалася критична екологічна ситуація, подальше загострення якої неминуче може призвести до повної деградації цієї унікальної морської екосистеми та зрештою, до її загибелі.

Тому постало питання про необхідність безвідкладних дій для порятунку Чорного моря.

Потребують обґрунтованих і точних якісних та кількісних оцінок рівень і масштаби техногенного забруднення, виявлення районів екологічного лиха, найбільш небезпечноміських джерел забруднення, вивчення факторів, що впливають на екологічний стан Чорного моря. Суттєве значення має дослідження впливу техногенного забруднення моря на обсяг і можливості використання його ресурсів, зокрема біологічних, в тому числі рибних, та курортно-рекреаційних, визначення збитків від

ІНБ ім. В. Стефаника
АН України

їх зменшення або втрати, вигод від відновлення якості морської екосистеми, насамперед, для прибережних країн, та їх оцінки у вартісних або натуральних вимірах.

Виключно важливим є вивчення і узагальнення досвіду міждержавного регіонального та міжнародного співробітництва в басейні Чорного моря, його форми та ефективності, розробка економічного і правового механізмів вирішення еколого-економічних проблем басейну, визначення основних шляхів та засобів відродження екосистеми Чорного моря і його біопродуктивності.

Науковою передумовою успішного вирішення проблем Чорноморського басейну має бути розробка теоретико-методологічних та методичних підходів до аналізу еколого-економічної ситуації та визначення можливих економічних і правових важелів розв'язання цих проблем на національному та міжнародному рівні. Розробка на цій основі науково обгрунтованих рекомендацій щодо раціональної експлуатації природних ресурсів, відновлення біопродуктивності і запобігання подальшого забруднення басейну.

Вивченню проблем Чорного моря, в тому числі й еколого-економічних, присвячено чимало наукових праць і публікацій. Серед них треба назвати роботи В.І.Веляєва, В.В.Вуркімського, О.Ф.Висоцького, О.В.Живіцького, Ю.Н.Зайцева, В.Е.Заїни, В.І.Зац, Р.О.Крижановського, О.Г.Міронова, В.І.Михайлова, В.М.Степанова, В.П.Цемко.

Багато досліджень торкається загальних проблем екології, економіки природокористування та навколишнього середовища. Серед них найбільш відомі праці Н.П.Борнєвського, І.М.Горьва, С.І.Дорогушова, М.Я.Демченка, М.Ф.Реймерса, П.П.Руснака, В.Г.Сахаєва, Т.С.Качатурова, М.А.Хвесника.

Водночас треба зауважити, що згадані автори розглядають переважно окремі аспекти чорноморських проблем, до того ж стосовно певних регіонів. До останнього часу еколого-економічні проблеми Чорного моря як цілісної екосистеми комплексно не досліджувалися.

Викладені обставини і міркування послугували вибору напрямку дослідження та зумовили актуальність теми дисертації.

Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити на основі комплексного аналізу реального стану та динаміки негативних змін у басейні Чорного моря, основні напрями і механізми розв'язання його еколого-економічних проблем, відродження унікальної екосистеми, збереження та відновлення біологічної продуктивності і рекреаційного потенціалу та розробити рекомендації щодо практичного вирішення цих проблем на національному, регіональному і міжнародному рівні.

Завдання дослідження. Для реалізації поставленої мети в дисертаційній роботі досліджувалися і вирішувалися такі теоретико-методологічні і прикладні завдання як:

розробка теоретико-методологічних і методичних підходів до оцінки еколого-економічного стану Чорного моря та визначення шляхів розв'язання наявних проблем з урахуванням фактору часу на національному, регіональному і міжнародному рівні;

характеристика Чорного моря як природоохоронного та народногосподарського об'єкту, аналіз еколого-економічної ситуації, яка склалася в його басейні протягом останніх десятиріччів під тиском техногенного навантаження;

визначення масштабів, динаміки та джерел забруднення Чорноморського басейну в межах територіальних вод України;

оцінка екологічних, економічних та соціальних наслідків

забруднення морського середовища, погіршення його якості, економічних збитків та можливої вигоди;

обґрунтування необхідності міжнародного співробітництва та аналіз його основних форм у вирішенні еколого-економічних проблем Чорного моря;

удосконалення економіко-правових механізмів розв'язання проблем Чорного моря на національному, регіональному і міжнародному рівні, зокрема, визначення критеріїв дольової фінансової і матеріально-технічної участі прибережних держав у відродженні якості морського середовища, послабленні еколого-економічної кризи в басейні;

підготовка рекомендацій щодо підвищення ефективності національних і міждержавних зусиль у вирішенні еколого-економічних проблем Чорноморського басейну.

Предмет дослідження становлять відносини між суб'єктами господарювання, регіонами, країнами з приводу охорони і відтворення екосистеми Чорного моря та використання його біологічних, передусім рибних, рекреаційних, водних і транспортних ресурсів.

Об'єкт дослідження становить еколого-економічна ситуація в Чорноморському басейні, яка склалася в останні десятиріччя під впливом прогресуючого забруднення його вод, та еколого-економічні процеси, що потребують державного, міждержавного і міжнародного регулювання.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасна економічна теорія, праці відомих вітчизняних та зарубіжних економістів, екологів, правознавців, соціологів, біологів з проблем відтворення та аналізу еколого-економічних і соціально-правових процесів.

Методи дослідження базуються на комплексній математич-

но-статистичній обробці результатів пошуку корелятивних зв'язків та залученні елементів картографічного моделювання. В роботі використані такі методи економічних досліджень, як статистичний, монографічний, прогнозування, абстрактно-логічний.

Інформаційну базу дослідження становлять матеріали статистичної звітності Міністерства статистики України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, наукові публікації з проблем, що досліджуються.

В роботі використані відповідні законодавчі акти, укази Президента України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, міжнародно-правові документи.

Наукова новизна дослідження. Наукові результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист, відзначаються новизною. Серед цих результатів основними можна вважати такі:

розроблено теоретико-методологічні підходи до аналізу, оцінки та визначення шляхів і засобів розв'язання еколого-економічних проблем Чорного моря як цілісної екосистеми;

дана системна характеристика Чорноморського басейну як природоохоронного і народногосподарського об'єкту;

визначено масштаби і динаміку забруднення Чорноморського басейну, сформульовано висновок про кризовий стан його екосистеми внаслідок прогресуючого насичення шкідливими речовинами;

здійснено класифікацію та оцінку різних джерел забруднення Чорноморського басейну виробничими і побутовими відходами;

обгрунтовано на основі аналізу та узагальнення накопи-

ченого досвіду необхідність поєднання у вирішенні еколого-економічних проблем Чорного моря зусиль на національному, міждержавному, регіональному і міжнародному рівні та основні форми співробітництва країн у цій сфері;

запропоновано основні напрями та засоби вирішення еколого-економічних проблем Чорного моря, відновлення його біологічних, зокрема рибних, рекреаційних, транспортних ресурсів, відродження якості морського середовища;

розроблено практичні рекомендації по удосконаленню економічного і правового механізмів вирішення еколого-економічних проблем Чорного моря, зокрема, щодо визначення критеріїв дольової участі прибережних країн у фінансуванні затрат, щодо економічної оцінки збитків і втрачених вигод від погіршення якості морської екосистеми та зменшення ресурсного потенціалу, уніфікації нормативно-правових документів причорноморських країн тощо.

Наукові результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист, є особистим доробком дисертанта.

Теоретична значимість дослідження полягає в тому, що в дисертаційній роботі розроблені і систематизовані теоретико-методологічні підходи до аналізу еколого-економічних процесів у Чорному морі та визначення шляхів і засобів розв'язання чорноморських проблем.

Важливе теоретичне значення має також розробка методологічних основ характеристики чорноморського басейну, визначення критеріїв фінансування заходів по його захисту на національному, регіональному і міжнародному рівні.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що його головні результати, положення і висновки доведено до стадії конкретних і реальних пропозицій по вирішенню еколого-еконо-

мічних проблем Чорного моря. Практичні рекомендації дисертації використовувалися в Комісії Верховної Ради України з питань екологічної політики. Наукова доповідь "Дніпро - як джерело забруднення Чорного моря" від імені України була представлена на першій Міжпарламентській конференції з захисту Чорного моря (Стамбул, 10-12 липня 1996 р.)

Апробація роботи. Основні результати роботи доповідалися і обговорювалися на національних і міжнародних науково-практичних семінарах та конференціях, зокрема, на міждержавному науковому семінарі "Сучасні проблеми охорони і відтворення ґрунтової родючості: екологія, економіка, право" (м.Одеса, 19-21 травня 1994 р.); IV міжнародному науково-практичному семінарі з економіко-екологічних проблем приморських регіонів на тему: "Проблеми розвитку рекреаційного господарства в приморських регіонах" (Одеська обл. м.Южне, 19-21 жовтня 1994 р.); науково-практичній конференції "Проблеми земельної реформи в Україні" (м.Київ, 27-28 жовтня 1994 р.); міжнародній конференції "Соціальні аспекти приватизації" (м.Київ, 15-16 червня 1995 р.); семінарі "Державна програма по охороні навколишніх природних ресурсів України в контексті процесу "Навколишнє середовище для Європи" (м.Київ, 14-15 вересня 1995 р.); 13-тій науково-практичній конференції "Актуальні проблеми економіки природокористування" (м.Суми, 21-23 березня 1996 р.); міждержавному науковому семінарі "Науково-практичні підходи до узгодженого вирішення соціально-економічних проблем Чорнобильської катастрофи" (м.Київ, 18-19 квітня 1996 р.); науковому семінарі "Стратегія управління і збереження Кілійської дельти Дунаю та Придунайських озер" (м.Одеса, 23-24 квітня 1996 р.); міжнародному науково-практичному семінарі з економіко-екологічних

проблем приморських регіонів на тему: "Проблеми і перспективи розвитку курорту Сергіївка як міжнародного курортно-рекреаційного і туристичного комплексу" (Одеська обл. смт. Сергіївка, 5-11 серпня 1996 р.); другій міжнародній науково-практичній конференції "Рациональне природокористування: системний аналіз в екології" (м. Севастополь, 9-13 вересня 1996 р.); науково-практичній конференції "Проблеми екологічної безпеки та керуваного контролю динамічних природно-техногенних систем" (м. Львів, 24-26 вересня 1996 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 9 робіт загальним обсягом 1.8 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається з вступу, трьох глав, заключення, списку використаної літератури, який нараховує 135 наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів та додатки. Загальний обсяг дисертації становить 148 сторінок машинописного тексту, в т.ч. 6 таблиць, та 20 сторінок додатку.

Структура дисертаційної роботи:

ВСТУП

Розділ I. АНАЛІЗ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЧОРНОМОРСЬКОГО БАСЕЙНУ.

- 1.1. Чорне море як природоохоронний і народно-господарський об'єкт.
- 1.2. Масштаби та джерела забруднення басейну Чорного моря.
- 1.3. Еколого-економічні наслідки забруднення Чорноморського басейну.

Розділ II. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ВИРІШЕННІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЧОРНОГО МОРЯ.

- 2.1. Чорне море - регіон міжнародного співробітництва.

- 2.2. **Форми міжнародного співробітництва.**
- 2.3. **Удосконалення міжнародного співробітництва у вирішенні еколого-економічних проблем Чорноморського регіону.**

Розділ III. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ ЧОРНОМОРЬСЬКОГО РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.

- 3.1. **Розробка теоретико-методологічних підходів до вирішення еколого-економічних проблем Чорноморського басейну.**
- 3.2. **Удосконалення економічного механізму захисту екосистеми Чорного моря.**
- 3.3. **Уніфікація нормативно-правової бази управління еколого-економічними процесами в Чорноморському басейні.**

ЗАКЛЮЧЕННЯ.

ЛІТЕРАТУРА.

ДОДАТКИ.

II. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ.

1. Чорне море являє собою особливу морську екосистему. По-перше - це, по суті, замкнутий водний басейн, який сполучається з Світовим океаном вузькою та мілководною протокою Босфор, через що тут надзвичайно уповільнений водообмін, а це різко знижує його можливості до самовідновлення і самоочищення від забруднюючих речовин. По-друге, на відміну від інших морських басейнів, Чорне море має потужну сірководневу зону, яка складає 90 % всього його об'єму і простягається від дна до рівня 100-250 м від поверхні та є недоступною для живих організмів. Наявність такої зони помітно знижує еколо-

гічну ємність моря, оскільки цей об'єм практично не приймає участі в процесі нейтралізації ряду забруднювачів. По-третє, істотно домінування водозбірної площі безпосередньо над площею моря (5,6 : 1). Всі ці обставини свідчать про те, що Чорне море досить чутлива та вразлива екосистема.

2. Чорноморський басейн має велике господарське значення для багатьох держав, усього світового співтовариства. Це обумовлено, насамперед, його високою біопродуктивністю, наявністю багатих і різноманітних біоресурсів, передусім, рибних; по-друге, його транспортними функціями, завдяки яким причорноморські країни дістають доступ до всіх країн, розташованих на узбережжі Світового океану; по-третє, його значним курортно-рекреаційним потенціалом.

3. Антропогенне навантаження на Чорне море, рівень його забруднення неухильно підвищуються і, не дивлячись на тимчасове послаблення техногенного тиску внаслідок економічної кризи, що охопила більшість причорноморських країн, в стратегічному плані діятиме тенденція до його подальшого зростання. Забруднення морської акваторії відбувається нерівномірно. Найвищий рівень його в північно-західній частині моря.

4. Основними джерелами забруднення Чорноморського басейну є річковий стік, скиди промислових стоків з індустріальних об'єктів у прибережній зоні; скиди побутово-господарських стоків з населених пунктів, особливо великих міст, розташованих на узбережжі; забруднення від курортно-рекреаційної і туристичної діяльності; зміви; залпові і аварійні скиди; дренажні та стічні води з зрошуваних систем та інших сільськогосподарських угідь, тваринницьких комплексів; скиди забруднюючих речовин з транспортних засобів; забруд-

нення, що їх несуть течії з Мармурового і Азовського морів через Босфор та Керченську протоку; атмосферні переноси. Серед цих джерел найбільшу частку забруднювальних речовин дає річковий стік - понад 60 %.

5. Екологічні наслідки антропогенного забруднення Чорного моря становлять комплекс явищ найбільш суттєві з яких прогресуюча евтрофікація, накопичення хімічних токсикантів у різних компонентах екосистеми, зниження біологічної продуктивності, мікробіологічне забруднення прибережних вод. Це в свою чергу призвело до суттєвих змін структурно-функціональних характеристик компонентів пелагіалі і бенталі; збільшення концентрації сірководню в поверхневих шарах води, збіднення видового складу, зниження біомаси і кількісного співвідношення різних компонентів зоопланктону та іктіопланктону, виснаження деяких промислових видів риб, особливо найбільш цінних, зміни хімічного складу тканин морських організмів, великомасштабної деградації багатьох природних ресурсів, кризового стану екосистеми басейну.

6. Загострення проблем, пов'язаних з забрудненням води і погіршенням екологічної ситуації в Чорному морі, призвело до значних економічних збитків для рибогосподарської галузі, антропогенна евтрофікація морських вод викликала великі втрати в інших галузях економіки та соціальної сфери: погіршилися можливості рекреаційного використання морського узбережжя для лікування, відпочинку та туризму, затрати на оздоровлення людей, збитки від втрат робочих днів, повторне виведення в екосистему видів біоти, що зникли, пошук альтернативних джерел чистої води замість заражених, безробіття в галузях, що прямо або опосередньо пов'язані з використанням морського середовища.

7. В силу географічного положення, стратегічного значення, впливу на екологічну безпеку, роль в господарському житті багатьох країн, критичного стану екосистеми Чорного моря вирішення його еколого-економічних проблем об'єктивно диктує необхідність, поряд з національними зусиллями прибережних держав, об'єднання фінансових і матеріальних ресурсів на міждержавному, регіональному і міжнародному рівні. Кожна з прибережних країн вносить свою частку в антропогенне навантаження і забруднення Чорного моря, кожна в різних масштабах використовує його природні ресурси і транспортні можливості, кожна життя зацікавлена в збереженні цієї унікальної екосистеми. Саме на цій основі розгортається міжнародне співробітництво за порятунок Чорного моря.

8. Охорона морського середовища Чорноморського басейну від забруднення являє собою цілий комплекс складних правових, економічних, соціальних, технічних, морально-етичних і політичних проблем. Для їх розв'язання потрібні постійні пошуки взаємоприйняттого балансу, компромісу між різними, часто полярно протилежними інтересами окремих держав. Саме тому процес формування морехоронних норм і структур аж до останнього часу розвивався дуже повільно і непослідовно. Політичні зміни в регіоні створили передумови для розгляду цих проблем на регіональному і міжнародному рівні та прийняття спільних заходів, спрямованих на відродження екосистеми Чорного моря. Сьогодні, як ніколи, міжнародна обстановка сприятлива для формування економічного простору, в рамках якого можливе об'єднання зусиль для вирішення еколого-економічних проблем Чорного моря. Правову основу співробітництва держав Чорноморського басейну складають принципи та норми міжнародного права, закріплені в універсальних договорах, які поши-

рюються на весь Світовий океан. Ці принципи та норми дістали дальший розвиток і конкретизацію в ряді конвенцій та угод причорноморських країн.

До середини 1990-х років у Чорномоському регіоні закладені підвалини нормативно-правової бази спільного регулювання діяльності та міжнародного співробітництва на багатосторонній і двосторонній основі щодо вивчення та розв'язання еколого-економічних проблем Чорного моря. В основному склалися урядові і неурядові організаційні структури та різні форми міжнародного еколого-економічного співробітництва прибережних держав: Чорноморське Економічне Співробітництво (ЧЕС), Парламентська Асамблея Чорномоського Економічного Співробітництва (ПАЧЕС), Міжнародний Чорноморський Клуб (МЧК) тощо, які мають розгалужену систему комітетів, підкомітетів, комісій та робочих груп. До розв'язання еколого-економічних проблем Чорноморського басейну підключився ряд функціональних міжнародних організацій, зокрема такі, як Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна морська організація (ММО), Міжнародне агенство атомної енергетики (МАГАТЕ), Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО), Міжнародна океанографічна комісія (МОК), ІНЕСКО, НАТО тощо. Уже створені деякі цілові фонди. Зроблено перші кроки у практичній роботі. Але все це лише початок. І належить пройти ще велику дистанцію до ефективної діяльності причорноморських держав, країн Європи і Світу, щоб було видно перші результати відродження екосистеми Чорного моря - одного з життєво важливих елементів стійкого розвитку і збереження Землі як планети.

9. Міжнародне співробітництво у вирішенні еколого-економічних проблем Чорного моря знаходиться ще на початку іс-

торичного шляху і потребує подальшого удосконалення правового і економічного простору, організаційних структур, форм і методів управління, а головне - запровадження в життя вже прийнятих рішень. Провідне значення має поглиблення і зміцнення еколого-економічного співробітництва міжнародних організацій на всіх рівнях, а їх увага має бути зосереджена, передусім, на пошуках шляхів усунення причин забруднення Чорного моря та його берегів. Доцільно виробити загальні принципи організації спільних міжнародних дій, виходячи з єдиної еколого-економічної концепції розвитку міжнародного співробітництва в басейні Чорного моря на засадах ідеї стійкого розвитку людської спільноти, започаткованої на Всесвітній конференції в Ріо-де-Жанейро. Для порятунку Чорного моря необхідно здійснити рішучий крок від розробки світогляду поліпшення екологічного стану Чорного моря, що в основному вже забезпечено, до етапу концентрації національних і міжнародних фінансових та матеріально-технічних ресурсів і спрямування їх на практичну реалізацію виробленого світогляду відродження екосистеми Чорного моря.

10. Передумовою дослідження і розв'язання еколого-економічних проблем Чорного моря є розробка відповідних теоретико-методологічних підходів. Тільки формування таких підходів може запобігти блуканню при виробленні вірних рішень, попередити стихійні, хаотичні та спонтанні дії, дозволить "за деревами побачити ліс..." Серед запропонованих теоретико-методологічних підходів необхідно виділити такі: Чорне море слід розглядати як морську екосистему, що є важливою складовою частиною екосистеми всієї планети. До того ж це особлива морська екосистема (замкнутій водній басейні, потужна сірководнева зона, істотно домінування водозбірної площі

над площею моря, а звідси висока чутливість і врааливість екосистеми), що суттєво відрізняє її від інших морських екосистем. Потрібно враховувати посилення техногенного навантаження на Чорноморський басейн. При оцінці його еколого-економічного стану та прогнозуванні ситуації треба виходити з концепції стійкого розвитку. Основу будь-яких рішень мають становити наукові рекомендації, вивірені практикою, в тому числі пропозиції щодо економічної (вартісної) оцінки збитків від забруднення акваторії Чорного моря, зменшення біопродуктивності, втрати його різноманітних ресурсів. Вказаний підхід дозволить визначити вигоди від оздоровлення екосистеми Чорного моря, перекопливо засвідчить, що економія на фінансуванні заходів по екологічному оздоровленню моря ніщо порівняно з реальними фактичними та можливими втратами, які пов'язанні з подальшим погіршенням якості його екологічного стану. Нагальною потребою є визначення пріоритетів у розв'язанні еколого-економічних проблем. Поряд з національними зусиллями, які є переважачими, вирішення чорноморських проблем об'єктивно вимагає об'єднання фінансових і матеріально-технічних ресурсів на міждержавному, регіональному і міжнародному рівні. Увага має бути акцентована на попередженні забруднення, а не на ліквідації його наслідків. Обов'язковою умовою успішного вирішення еколого-економічних проблем Чорного моря має бути розробка необхідної нормативно-правової бази, дієвого економічного механізму участі різних держав у цій роботі, створення єдиного правового і економічного простору, передусім, у Чорноморському регіоні. Важливо виходити з визнання необхідності управління багатограним і складним процесом оздоровлення басейну Чорного моря та враховувати фактор часу. Застосування запропонованих ус-

тановок може стати ключем у науковому пошуку практичних розв'язань чорноморських проблем.

11. Економічний механізм захисту екосистеми Чорного моря та відновлення його біопродуктивності, який діє на національному, регіональному та міжнародному рівні, залишається недостатньо ефективним і потребує суттєвого удосконалення через застосування таких важелів, як збори за дозволи на викиди; платежі та штрафні санкції за нормативне і неліцензійне забруднення та нерациональне використання природних ресурсів; субсидії, компенсації та інші економічні важелі; пільгове кредитування підприємств, які активно проводять технічне переозброєння з метою скорочення викидів; пільгове оподаткування підприємств, що випускають природоохоронне обладнання, екологічні види продукції; ліцензування і сертифікація виробів за екологічною ознакою; екологічні стандарти і нормативи тощо. Важливим елементом економічного механізму має стати вартісна оцінка збитків або витрат, пов'язаних з забрудненням морського середовища, уніфікація і комплексність підходу до цих розрахунків. Заслужує на увагу розробка і впровадження екологічного страхування та квотування в зонах активного забруднення. Важливо визначити обґрунтовані критерії дольової участі причорноморських країн у формуванні фінансових і матеріально-технічних ресурсів для розв'язання еколого-економічних проблем Чорного моря на регіональному рівні. Найбільш придатними для цього показниками могли б стати масштаби забруднення морської акваторії і обсяг використання природних ресурсів Чорного моря кожною прибережною державою. Потребують нагальної уваги й інші елементи економічного механізму, чимало з яких поки що взагалі відсутні.

12. Сучасна нормативно-правова база охоплює далеко не всю різноманітність природно-ресурсного потенціалу Чорного моря, не всі аспекти природокористування, специфіку морських екосистем. Спираючись на фундаментальні установки Конституції України з питань екологічної безпеки і екологічних прав людей належить розбудувати систему екологічного морського законодавства. До Закону України про виключну (морську) економічну зону і Кодексу торгівельного мореплавства, які вже діють, треба розробити і додати низку законів та нормативних актів щодо цієї сфери. Національне законодавство в області морського природокористування має бути ув'язане з нормами міжнародного екологічного права та угодами. Актуальною проблемою охорони морського середовища залишається розробка універсальних екологічних оцінок гранично допустимого рівня антропогенного забруднення та системи стандартів безпосередньо для сфери морського природокористування, які дозволять у межах регіону визначити ступінь небезпеки забруднення для біологічних ресурсів моря та здоров'я людей. Потребує удосконалення понятійний апарат морського природокористування. Мають бути створені ефективні інструменти виконання морського законодавства. Чекає розробки закон про море, в якому повинні бути відображені, зокрема, визначення природних ресурсів, механізмів фінансування об'єктів прибережної інфраструктури на основі плати за природокористування, кадастр рекреаційних ресурсів, формування регіональної інформаційної системи підтримання прийнятих рівень тощо. При спільному і скоординованому застосуванні економічних, юридичних, адміністративних і технічних заходів потрібно приділяти увагу їх оптимальному поєднанню з метою сприяння ефективному екологічно безпечному використанню ресурсів Чорного моря.

III. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.

Порятунок Чорного моря від зростаючого забруднення і запобігання деградації природно-ресурсного потенціалу басейну - одна з фундаментальних проблем кінця ХХ сторіччя. Реальний еколого-економічний стан в басейні наближається до критичного, що обумовлено екологічно необгрунтованим і переважно відомчим підходом до розміщення та розвитку продуктивних сил в басейні; далеко не досконалою екологічною, економічною та нормативно-правовою базою регулювання природокористування та природоохоронної діяльності; відсутністю довгострокової стратегії та концепції раціонального використання природно-ресурсного потенціалу і захисту моря від забруднення.

Екологічна ситуація, що склалася в Чорноморському регіоні, вимагає прийняття термінових заходів, спрямованих на запобігання повної деградації цієї екосистеми. Потрібен перехід до нового економічного механізму природокористування з урахуванням критеріїв стійкості екосистеми до антропогенного навантаження, меж пристосувальних можливостей гідробіонтів.

Пильної уваги заслуговують організація та інтенсифікація екологічних досліджень на національному та міждержавному рівні, забезпечення обміну інформацією, відповідними даними, результатами і набутим досвідом як у сфері вивчення природних особливостей Чорного моря і процесів, що протікають в морському середовищі, так й у сфері розробки єдиної міжнародної еколого-економічної бази регулювання господарської діяльності в цьому регіоні. Особливо це стосується стандартів якості морського середовища; нормативно-методичних засад стягнення компенсаційних платежів за забруднення та погір-

шення якості морського середовища; розробки принципів і методів оцінки економічних, соціальних і екологічних збитків, завданих морському середовищу в результаті забруднення та господарської діяльності, тощо.

Удосконалення потребує екологічна політика на міжнародному рівні з метою вироблення спільних підходів до практичної реалізації Конвенції з захисту Чорного моря від забруднення та Міністерської Декларації. Важливе значення має уніфікація оцінок економічної ефективності заходів по охороні навколишнього середовища і впровадження ресурсозберігаючих та інших прогресивних технологій. Треба підвищити роль природоохоронних органів та їх служб у різних галузях економіки і поліпшити координацію природоохоронної діяльності. Слід посилити розробку та підвищити якість національних і міжнародних банків даних про стан навколишнього середовища, зокрема в Чорноморському басейні, які могли б слугувати надійною основою для здійснення національної і міжнародної політики та програм щодо вирішення еколого-економічних проблем Чорного моря.

Вкрай невідкладним стало завдання вдосконалення нормативно-правової бази морського природокористування, основними ланками якої є класифікація природних ресурсів та якості морського середовища з орієнтацією на міжнародні згоди; стандартизація і наукове обґрунтування системи природокористування; вдосконалення нормативної бази економічного регулювання природокористування на приморських територіях і морських акваторіях; розробка методичної бази формування системи платежів за погіршення якості природного середовища та нормативів, які б регламентували господарську діяльність в береговій зоні та морській акваторії. Колишнє причорноморська

держава покликана докласти максимум зусиль для прийняття, відповідно до своєї правової бази і міжнародних угод, законів та механізмів, необхідних для регулювання господарської діяльності в Чорноморському регіоні.

Оскільки, основна частка забруднюючих речовин надходить до Чорного моря з усієї водозбірної площі, а це територія 17 держав з населенням 160 млн.чол., необхідно розширювати міжнародне співробітництво, зорієнтоване на дії щодо підтримання екологічної рівноваги і забезпечення стійкого розвитку в басейні Чорного моря.

При здійсненні національної політики в сфері охорони і раціонального використання морських природних ресурсів пріоритет має надаватися тим економічним і адміністративним заходам, які в усіх секторах економіки стимулюють розробку і застосування технологій, що дозволяють більш ефективно споживати ці ресурси без шкоди або з найменшою шкодою для навколишнього середовища.

Безумовно, наведений перелік висновків і пропозицій не вичерпує повністю всіх можливих заходів по відродженню спільними зусиллями екосистеми Чорноморського басейну, багато що буде доповнено і скореговано в подальшому, але їх реалізація дасть поштовх для конкретних кроків у напрямі більш ефективного вирішення еколого-економічних проблем Чорного моря та його порятунку.

IV. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ,

ЩО ВІДБРАМАЮТЬ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ.

1. Коржунова Н.В. Проблеми раціонального природоористування в Чорноморському регіоні.- Економіка України.- 1996.- № 9.- 0.5 друк.арк.

2. Коржунова Н.В. Трагедія Чорного моря: еколого-економічні проблеми. - Рідна природа. - 1996. - т.25 - № 2-3. - 0.3 друк. арк.
3. Коржунова Н.В. Дніпро-як джерело забруднення Чорного моря. - Водне господарство. - 1996. - № 6. - 0.3 друк. арк.
4. Коржунова Н.В. Проблемы землепользования и повышения почвенного плодородия в Северном Причерноморье Украины // Современные проблемы охраны и воспроизводства почвенного плодородия (экология, экономика, право) - Киев: СОПС Украины НАН Украины, 1994. - 0.1 друк. арк.
5. Коржунова Н.В. Влияние Чернобыльской катастрофы на эколого-экономические проблемы Черного моря // Научно-практические подходы к согласованному решению социально-экономических проблем Чернобыльской катастрофы. - Киев: СОПС Украины НАН Украины, 1995. - 0.1 друк. арк.
6. Коржунова Н.В. Теоретико-методичні підходи визначення економічних збитків від забруднення морського середовища // Актуальные проблемы экономики природопользования. - Сумы: СТУ, 1996, - 0,2 друк. арк.
7. Korzhunova N.V. The ecosystem of the Black Sea: the problems and search of solution. - Sustainable development: system analysis in ecology. - Sevastopol, Ukraine, September 9-12, 1996. - 0.1 друк. арк.
8. Коржунова Н.В. Екологічні проблеми міських та промислово-міських агломерацій Причорномор'я // Проблеми екологічної безпеки та керованого контролю динамічних природно-техногенних систем. - К.: Знання, 1996. - 0.1 друк. арк.
9. Коржунова Н.В. Проблеми раціонального морського природокористування // Проблеми екологічної безпеки та керованого контролю динамічних природно-техногенних систем. - Ч.1 - К.: Знання, 1996. - 0.1 друк. арк.

АННОТАЦІЯ

Коржунова Н. В. Еколого-економічні проблеми Чорного моря і пути їх рішення /міжнародний аспект/. Дисертація на правах рукопису на соискание научної ступені кандидата економічних наук по спеціальності 08.08.03 - економіка оточуючої середовища, Совет по изучению производительных сил Украины НАН Украины. Киев, 1996 г.

В дисертації розроблені теоретико-методологічні підходи к аналізу, оцінці і визначенню способів і засобів рішення еколого-економічних проблем Чорного моря як цілої еко-системи. Исследован уровень, источники и последствия загрязнения. Проанализированы формы и эффективность международного сотрудничества. Научно обоснованы предложения по совершенствованию экономического и правового механизмов на национальном, региональном и международном уровне.

S U M M A R Y

Korzhunova N. The ecological & economical problems of the Black Sea /international aspect/. The dissertation is manuscript for a candidate's degree in economics, speciality 08.08.03 - environmental management. The Council of Productive Forces Study National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev, 1996.

The theoretical and metodological approaches to analysis, estimation and determination ways and measures of decision of the ecological & economical problems of the Black Sea are elaborated in dissertation. The level, sources and effects of pollution are investigated. The forms of the international cooperation are analyzed. The proposal to improve economic and legislation mechanism on nationality, regional and international level are scientific proved.

КЛЮЧОВІ СЛОВА:

Чорне море, екосистема, джерела забруднення, еколого-економічні наслідки, збитки, форми міжнародного співробітництва, економічний і правовий механізм.

Підписано до друку 20.12.95. Формат 60x84/16
Папір тип N 1. Офс. друк. ум. - друк. арк. 1,4
Ум. фарб. відб. 1,4 Обл. видав. арк. 1,0
Зам. N 530. Тираж 100 прим.

Рада по вивченню продуктивних сил України

НАН України

252032, Київ - 32, бульвар Т.Шевченка, 60.

Дільниця оперативного друку РВНС України

НАН України

252032, Київ - 32, бульвар Т.Шевченка, 60.

AB 36.564